

1612 Mønnikhoven gjennom Stjørdalen for 400 år siden

La oss begynne med konklusjonen. Slaget i Kringen v/Otta i 1612, hvor gudbrandsdølene likviderte de skotske leiesoldatene til oberstløytnant Alexander Ramsay, var et lyspunkt i de mørke hundreårene Norge lå under Danmark. Menneskelig var det en tragedie for de involverte personer, men som isolert hendelse appellerte det til norsk nasjonalfølelse og norsk selvstendighet. Slaget i Kringen fikk stor betydning for vår selvtilitt, og var det første skrittet på veien mot atter et stolt og selvstendig rike. Med Kringen begynte vi sakte, men sikkert å gjenvinne vår stolthet. Kaptein Sinclair ga ufrivillig sitt navn til "Sinclairvisa". Denne ble vår første nasjonalsang, og ga opptakten til en romantisk dyrkning av den norske odelsbonden. Historikere hevder det går en linje fra Kringen frem til de kreftene som i 1814 fikk sin utløsning i Eidsvollsverket. Samtidig med at Sinclair og skottene ble stoppet i Gudbrandsdalen, dro oberst Mønnikhoven med 900 internasjonale leiesoldater gjennom Stjørdalen. Han slapp igjennom uten tap. Mens bønder fra Lesja, Dovre, Sel, Vågå, Lom og Ringeby er blitt forgylt i norsk historieskriving, er stjørdalingene blitt tilsvarende svertet. Den populære fremstillingen har vært at stjørdalingene hadde forskanset seg i sterke stillinger oppe ved Kilgardene i Hegra - likeledes som gudbrandsdølene i Kringen ved Otta. Men i motsetning til dølene, rømte trønderne rett og slett da fienden kom, og etterpå fikk de bøter for at de ikke hadde forsvart landet.

Etter innføringen av reformasjonen i 1536 var Norge ikke lengre i union med Danmark, men ble et lydrike under Danmark. Det var derfor ved inngangen til 1600-tallet ingen følelser og ingen samlet nasjonal tanke. Dørlåsen var i stykker, sverdene rustne og sløve. Her var bygder, men ikke fedreland. Enkelte spurte seg rett som det var: *Kjemper vi på feil side?* Med seieren i Krigen kom det et nytt syn på den norske bonden - og på Norge. Vi fikk blant annet vår norske nasjonale hær i 1628. Men fremfor alt fikk vi igjen troen på oss selv, med evner og vilje til et selvstendig og fritt rike.

Etter Mønnikhovens ferd gjennom Stjørdalen ble det norske forsvaret i Trøndelag forsterket. Historikerne mener at fadesen i Stjørdal ble en vekker for myndighetene som endelig skjønnte at landet ikke kunne forsvares med vervede ustabile leiesoldater, hvis eneste motivering var penger og tilgang på verdier ved selvtækt og plyndringer. - Etter Kalmarkrigen fikk vi en vernepliktshær bygd på utskrevne soldater med faste øvelser og under faste utdannede befalingsmenn.

Mønnikhoven var en nederlandsk oberst og profesjonell leiesoldat, som i 1612 var i svensk tjeneste. Han ledet 900 nederlandske leiesoldater gjennom Stjørdalen på vei til Sverige for å kjempe på svensk side mot Danmark/Norge. Nederlenderne kom inn gjennom Trondheimsfjorden, og gikk i land på Stjørdal. Herfra marsjerte de oppover Stjørdalen forbi Hegra, over fjellet til Meråker og kom til Sverige over Storlien, som den gangen var norsk. (Mrk: Les mer om Skottetoget og Mønnikhoven i *Stjørdalens krønike*, bind 1, side: 21 - 71)

Hensikten med skottetoget

Bakgrunnen for hele skottetoget var Kalmarkrigen, som brøt ut mellom Danmark/Norge og Sverige tidlig på våren 1611. Kalmarkrigen hadde sitt utspring i at Karl IX av Sverige gjorde krav på adkomst til havet, blant annet gjennom en såkalt "sjøvei" i Øst-Finnmark, samt lot bygge Gøteborg på den norske øya Hisinge for å forsvare sin "rett" til havet i sør. Dessuten bunnet striden også i hvem som hadde den reelle retten til å skattlegge flyttsamene. Her opererte både svensker og russere. - Sist, men ikke uvesentlig, kom Kalmarkrigen også som et resultat av en bitter krangel om hvilken nasjon som hadde retten til å bære tre kroner i sitt riksvåpen. Danskekongen, Kristian IV, hadde nemlig latt Blåtårnet på København slott utsmykke med tre gyldne kroner i forbindelse med sin kroning. Det var et signal om at Sverige også var en del av et tredelt kongerike. Dette førte til slikt sinne hos svenskekongen at han utfordret danskekongen til personlig duell konge mot konge. Generelt ble svenskene så provoserte i striden rundt bruken av «tre kronor» at Sverige tok i bruk de tre danske løvene i ren provokasjon, skjønt hvem som provoserte hvem kan sikkert diskuteres. Ved freden i Knared i 1613 fikk danskekongen retten til å beholde *tre kronor* i et sidefelt, hvilket har sin gyldighet den dag i dag. Jfr. Danmarks kongevåpen med sine *tre kronor*.

Kristian Kvart

Interessant er det også å se på relasjonene i ettertid mellom de nordiske lands riksvåpen, hvor Norge klart skiller seg ut. Ser en nemlig på forholdet mellom de berørte kongepersoner på 1300-tallet, så var det den svenske kongen Magnus Erikson som trolig la grunnlaget for bruk av *tre kronor* - og som i lengre tid var «overhodet» også for Norge. Da Norge krevde egen konge til tross for at vi var i «union» - fikk vi hans sønn, Håkon, til konge. Han ble gift med den berømte Margrete. Da både Håkon selv og deres sønn Olav døde, fikk dronning Margrete valgt sin søsterdattersønn Erik av Pommeren til unionskonge for de nordiske landene. Som territorialt land i en union hadde Norge likevel ikke blitt påvirket av «tre kronor» gjennom at de tre kronene aldri kom med i det norske territorialvåpen, slik det var vanlig ved slektsbånd og unioner. En kunne kanskje forventet at «tre kronor» ville fått en innflytelse gjennom far og sønn (Magnus og Håkon). Ser en på Norge og Sverige som territoriale land, naboer og «unionsland», er trolig denne mangelen på relasjoner mellom de to lands våpen enestående. Mrk: Svenskene har de danske løver i sitt store våpen. Men til tross for gjensidige relasjoner mellom Danmark og Sverige - som begge altså har naboens våpen som delsymboler (tre løver og tre kroner), er det et faktum at Norge ikke har Sveriges *tre kronor* engang som et delsymbol. Dette er litt merkverdig ut i fra at alle tre landene har utgjort en samtidsunion, pluss Norge vekselvis har vært i union med begge nabolandene. Det skulle være nærliggende å tro at Norge også ville inkorporere eksempelvis *tre kronor* som et delsymbol. Her er trolig Norge i en særstilling.

Sverige inngikk en fredsavtale med russerne i Teusina i 1595, hvorpå russerne avsto fra kravet om skattelegging i nord, slik at svenskene opererte fritt helt ned til Tysfjord. Svenskene bygde også en festning i Alta. Kristian IV kunne ikke lenger finne seg i svenskenes selvtekt. Hele den vestlige svenskekysten, inklusiv Skåne, tilhørte på denne tiden Danmark. Kalmarkrigen fikk sitt navn etter slaget om Kalmar by som ligger på sørspissen av den svenske østkysten. Flere tusen nordmenn og dansker deltok. Striden bølget att og fram fra tidlig i

mai, men ble først avgjort da den norsk/danske flåten kom inn gjennom Østersjøen og la seg til utenfor byen. Kalmars kommandant, Krister Somme, kapitulerte 3. august 1611. Ettertiden vil ha det til at han var uvenn med sin egen konge, og at danskene bestakk ham med løfter om gods og gull. Kort tid etterpå fikk Kong Karl IX slag og døde. Sønnen Gustav Adolf (17 år) overtok.

Forberedelsene til skottetoget

Gustav Adolf av Sverige, som overtok tronen etter sin far Karl IX, hadde tatt kontakt med Sir James Spens of Wormiston med tanke på å verve soldater til å hjelpe Sverige. Denne Sir James fikk i sin tur oberst Andrew Ramsay til å begynne en verving av 3 000 mann. Oberst Andrew Ramsay var bror til Alexander Ramsay som ledet skottetoget i Norge. Etter å ha vervet leiesoldater i Skottland og Nederland, var planen at disse skulle gå gjennom Norge til Sverige. Kong James av Skottland satte seg sterkt imot at skotter lot seg verve til en krig mot blant annet Norge. Dette hadde sin årsak i at kong James den 28. november 1589 lot seg vie til prinsesse Anne i Oslo. Prinsesse Anne var søster til Kristian IV, som svenskene nå var i krig med, og naturlig nok ville ikke James bistå med styrker mot sin egen svoger og venn.

Kong James satte inn store styrker for å forhindre at oberst Andrew Ramsay skulle klare å verve soldater. Det lyktes likevel Andrew Ramsay å verve noen hundre, som broren kom seg unna med før kong James fikk forhindret at de resterende forlot landet. Denne oppsamlingen i all hast kan trolig forklare påstanden om skottetogets manglende kvaliteter.

I den opprinnelige planen basert på 3 000 vervede soldater, skulle oberstløytnant Alexander Ramsay dra avsted med 1 000 mann, oberst Mønnikhoven med 1 000 mann og general Halkett med 1 000 mann. Disse tre styrkene skulle møtes på Shetland tidlig på sommeren 1612. Ut i fra disse planer skulle en tro at general Halkett var utpekt som leder. Grunnet kong James inngripende, ble aldri disse planene fullbyrdet. Generalen klarte ikke å samle sine menn, og kom seg aldri avsted. Hadde generalen lyktes ville det trolig aldri blitt noe slag i Kringen eller et felttog gjennom Stjørdalen.

Resultatet av Kalmarkrigen

Kristian IV tvang svenskene til å gi fra seg rettighetene i Finnmark, og grensene skulle bli som de var før erobringene tok til. Sverige måtte godta en bot på 2 millioner riksdaler i fire terminer over 6 år. Danmark skulle fortsette å bruke de tre kronene i sitt riksvåpen.

Kalmarkrigen ble på en måte ført for Norge - selv om mange utskrevne bønder nektet å kjempe. Hadde kong Kristian IV den gangen ikke vunnet, ville fredsavtalen lett ha ført til at Finnmark og store deler av Troms ville ha kommet under russisk eller svensk herredømme. Krigen satte ikke bare fremtidens klare grenser, men skapte forståelse for grensemarkeringer.

Gudbrandsdølene ble rost høyt opp i skyene av danskekongen, og flere bygder fikk slippe skatt. Lederne for bøndene i Kringen fikk gaver. Blant annet lensmannen i Dovre, Lars Hage, som fikk gården Landheim. Andre bønder fikk også gårder av Kristian IV. Det var slik i den tiden at det var svært få bønder som direkte eide sine gårder selv, men forpaktet de hos store godseiere underlagt

kongen. Prillarguri fikk ikke noen gård, men tradisjonsfortellingene vil ha det til at bøndene i norddalen samlet inn penger og kjøpte gården Rinddal hvor hun da bodde. Gården fikk deretter navnet Pilarviki, og et sted i Ottadalen bærer fortsatt navnet. Trolig er dette en misforståelse.

For Trøndelag ble Kalmarkrigen (kanskje urettferdig?) en anklagelse av "*svik og feighet*", som svertet det ellers så prektige og stolte rullebladet til trønderne.

For de enkelte familier i det ganske land ble Kalmarkrigen vond. Det kom ikke til de store trefninger på norsk jord, men flere hundre familier mistet sine sønner under krigen i Sør-Sverige. Spesielt ille ble familier på Østlandet rammet. Kalmarkrigen førte, for Norge som land, til at vi fikk en fast vernepliktshær med soldater og offiserer underlagt faste øvelser og strategier.

Styrkeforholdet

Skottene:	Ca. 350, pluss noen få kvinner og barn, utrustet med børser, pistoler, stålbuer og sverd. Yngre soldater med og uten krigserfaring, iblandet "arbeidsledige", eventyrere og halvt kriminelle?! Men også minimum 100 elitesoldater, såkalt "milits".
Gudbrandsdølene:	Ca. 500 bønder fra 6 prestegjeld, for det meste eldre mennesker uten særlig erfaring i krig eller å lede, underforstått: ingen soldater eller offiserer. Utrustet med ei borse for hver 10 mann, buer, ljàer og annen bonderedskap.
Nederlenderne:	Ca. 900 fullt opprustede leiesoldater med "moderne" børser og feltutstyr. Erfarne offiserer fra utallige slag i Europa. Et større antall kvinner og barn, trolig ca. 300. Totalt bestod felttoget av ca. 1 200 personer.
Stjørdalingene:	Ca. 1 500 mann, for det meste bønder og utkommanderte soldater (grensevakter) fra hele Trøndelag. God utrustning.

Det er fra trønderhold hevdet at styrkeforholdet mellom skottene og gudbrandsdølene var noe helt annet enn styrkeforholdet mellom nederlenderne og stjørdalingene, og da til fordel for dølene sett i relasjon til mulig kampinnsats. Denne påstanden må en se i lys av utfallet, og som et tappert og forståelig forsøk på å forklare og/eller bortforklare trøndernes innsats, som av samtiden ble utsatt for enorm kritikk og medførte store bøter til samtlige menn over 12 år i bygdene i Stjørdalen.

Bortforklaring

Mesteparten av denne "bortforklaringen" er selvsagt en forsvarstale fra subjektive trøndere - som helt naturlig og i beste trønderånd - vil beskytte ryktet til sin egen slekt og forfedre.

Undertegnades postulat er følgende:

Det var ikke styrkeforholdet som gjorde at trønderne og stjørdalingene ikke angrep mens gudbrandsdølene gikk til kamp - og utfallet ble som det ble, - men det var et resultat av de politiske omstendigheter som rådet på den tiden, samt et resultat av de tidligere erfaringer og

opplevelser som befolkningen i de respektive dalfører hadde vært utsatt for. Dette begrunner jeg med følgende: gudbrandsdølene hadde et annet forhold til danskene og svenskene enn trønderne hadde. Norge var etter innføringen av reformasjonen i 1536 blitt et fullstendig lydrike, underforstått: en del av Danmark - og ikke lenger "i union" med danskene. Dette førte til mer indoktrinering fra dansk side, som skiftet ut alle norske embetsmenn med dansker eller tyskere. Disse igjen påvirket de indre østlandsbygder helt annerledes enn trønderbygdene, hvor motstanden stod seg lengst.

Trøndelag hadde vært tyngdepunktet for selvstendighet og løsrivelse fra Danmark. Rett nok hadde svenskene herjet stygt i Trøndelag på 1500-tallet (ref. Collar og Fleming) - og et visst svenskehat var nok gjeldende også i Trøndelag. Men samtidig var forholdet til befolkningen i Midt-Sverige svært bra gjennom giftemål og nær slekt. Slik at i valget mellom to "onder" følelsesmessig, er det grunn til å tro at trønderne på landsbygda valgte svenskene foran danskene. I Trondheim var det kanskje motsatt. Dernest kommer det ubestridte faktum at Trøndelag alltid har vært en "slagmark" med raid, plyndringer, nedbrente gårder o.l, slik at det er meget forståelig at trønderne kortsiktig var glad til om "fienden" marsjerte igjennom, bare han ikke herjet og brente.

Gudbrandsdølene var ikke vante til at noen kom og forstyrret. Dalen lå skjermet til, selv om dølene hadde opplevd enkelte svenske angrep. Dølene har aldri akseptert "forstyrrelser" fra noen, slik at det betydde trolig ikke så meget hvem det var - de skulle elimineres uansett, slik lederen for norddølene, Lars Hage, sa det før slaget: *"Vi skal drepe hver eneste en"*. - Det ligger vel også noe i utsagnet fra bonden fra Lalm, Gudbrand Snile, da han så det lyste fra vardene: *"Den helvedes svensken. Er han no ute att, og det midt i skarpaste skurdonni"*.

Norsk bondesoldat

Trøndelag ved Kalmarkrigens utbrudd.

Norge var som nevnt dårlig forberedt, men verst stod det til i Trøndelag. Trønderbygdene hadde mere enn noen annen landsdel vært ufrivillig vertskap for ulike felttog gjennom de siste 100 årene - både norske og svenske. Og som det var vanlig på den tiden, måtte felttogene og ulike hæravdelinger selv sørge for sin underbringelse underveis. De levde altså av det de kom over.

Da Kalmarkrigen brøt ut, fikk øverstkommanderende i Trøndelag, Sten Bilde - som ikke hadde krigserfaring - ordre om å sende en norsk hæravdeling inn i Jämtland. Jämtland tilhørte på den tiden Norge, selv om jämtlendingene følte seg nokså selvstendige, og så på alle krigere - svensker som nordmenn, som fiendelige inntrengere. - (Norge mistet Jämtland/Härjedalen ved freden i Brömsebro 13. august 1645, - etter Hannibalfeiden)

Sten Bilde fikk også ordre om å sette Trøndelag i forsvarsberedskap. Men så dårlig som det stod til i Trøndelag var dette lettere sagt enn gjort. Påfølgende rettsoppgjør etter Kalmarkrigen tok ikke hensyn til det, og myndighetene mente at Sten Bilde ikke hadde etterkommet ordren om å sette Trøndelag i forsvarsberedskap, beviselig gjennom at han slapp Mønnikhovens leiesoldater uskadd igjennom til fienden.

For å trygge Trøndelag forsøkte Sten Bilde å sette ut mindre styrker med utskrevne utrente bønder på de forskjellige plassene langs grensen hvor en kunne vente angrep. Vinteren 1611-12 gjorde da også svenskene flere mindre innfall i Norge. I Lierne brente de alle gårdene, og tok befolkningen med til Jämtland. Det ble også gjort en del raid mot Stjørdal, men kun i et tilfelle lyktes svenskene. Flere Stjørdalinger ble da drept.

Mønnikhovens tog gjennom Stjørdalen

Historien forteller at Johan von Mønnikhoven seilte fra Amsterdam med 1 200 personer, og ankom Trondheimsfjorden med 5 skip søndag 18. juli 1612. Tre av disse var store krigsskip fra Nederland. To av skipene var norske. Disse hadde nederlenderne kapret på Møre. Alle skipene ankret opp om kvelden utenfor Brattøra v/Trondheim. Det hevdes at Mønnikhoven hadde planer om å gå i land og plyndre byen, men Sten Bilde fikk samlet folk og gjort kanonene klare. Det ble visstnok litt skuddveksling, men tidlig mandag morgen seilte skipene innover Trondheimsfjorden i (sitat): "*mørkt og tykt regnvær, med sterk vestavind*". Sten Bilde fulgte ikke etter, men holdt seg i byen - da han var redd nederlenderne ville angripe byen senere. I "*Christian den Fjerdes historie*" heter det at nederlenderne seilte rundt på Strindafjorden noen dager. Dette er trolig ikke rett. Mønnikhoven hadde sikkert klare ordre om å ankomme Sverige snarest, og jo lenger tid han nølte med å gå i land, desto større var risikoen for at folk i Trøndelag kunne få samlet seg til motstand. En må derfor gå ut i fra at Mønnikhoven straks seilte inn til Viken ved Stjørdal og påbegynte ilandsettingen.

Norske avdelinger

Det fortelles at det fra norsk hold ble sendt bud til kaptein Frederich Nahen som lå på grensevakt i Sul (ved svenskegrensen i Verdal), med ordre om å begi seg til Stjørdal for å møte fienden. Andre norsk/danske avdelinger - samt frivillige bønder i Trøndelag - ble trolig også varslet, men nådde ikke frem i tide. En må her huske på at fienden var ventet fra øst, og ikke vest. Det i seg selv betydde at grensen mot Sverige var overvåket på de mest naturlige overgangsteder, slik at de norske styrker lå spredt oppover hele Trøndelag langs grensen. Tidlig mandag morgen den 19. juli ble kapteinene Anders Ørum og Arild Olsen sendt fra Trondheim med en del utskrevne ryttere for å mobilisere "*mannhusingen*" i Stjørdalen. De kom heller ikke frem i tide, og oppgir som begrunnelse at "*veien over Gevingåsen var så*

besværlig". Samtidig ble det sendt et skip fra Trondheim innover fjorden med 225 mann, men disse kom også for seint til å hindre Mønnikhovens landgang.

Trønderne vegret seg

En må ha lov til å stille spørsmålstegn ved sendretikhten til trønderne og stjørdalingene denne gangen. En skal huske på at en landgang fra 5 skip ved Vikan i Stjørdal ikke kunne gjøres ved hjelp av brygger, men måtte i henhold til historikerne foregå i lettbåter. Og det var ikke bare 800 - 900 soldater, men store mengder med utstyr, soldatkoner og "løse kvinner" - som var vanlig under felttogene i eldre tider. I og med at Mønnikhoven seilte fra Amsterdam med 1 200 "mann", og Stjørdalsboka gjengir et soldattall på ca. 900, - må en gå ut i fra at de 300 andre var kvinner, barn, skyssfolk og andre hjelpere. Etter den lange sjøreisen, tett stuva sammen på dekk, var sikkert ikke formen på topp hos noen av Mønnikhovens folk. De trengte sikkert hvile før marsjen oppover dalen kunne begynne. Historikerne slår fast at de også først

dro på plyndringstokter til de nærmeste gårdene for å skaffe fersk mat. Med bakgrunn i sistnevnte forhold, mente anklagerne under rettsoppgjøret (rettsaken mot bøndene) at trønderne burde ha klart å forsinke så vel landgangen som fremrykkingen - kanskje også forhindret den. Selv om Sten Bilde satte fyr på vardene - og lot varslet gå om at fienden var i landet, kom nok Mønnikhoven overraskende på bøndene i Vikangrenda i Stjørdal. Ovenfor gårdene finnes det et sted som heter "Gjomselberget", som vanligvis ble benyttet som evakueringssted for krøtter og løsøre i forbindelse med ufred. Dette ble visstnok ikke benyttet i 1612. I en av våre tradisjonsfortellinger heter det seg at bøndene i nedre Stjørdalen rodde sine døtre ut til Billedtholmen for å beskytte de mot soldatene til Mønnikhoven. Et overheng i bergene der ute ble i ettertid kalt for Jomfrustugu.

Vikangrenda i brann

Det opplyses at Mønnikhoven tok fire stjørdalinger til fange og brukte de som veivisere. Disse kom helt sikkert fra Vikan, da resten av folket i Stjørdalen hadde fått bud om hva som var på gang, og hadde rømt "til skogs". Mens dette pågikk, gjorde Mønnikhoven seg klar til å avmarsjere. De 5 skipene forlot Trondheimsfjorden etter å ha satt fyr på gårdene i Vikangrenda. Ved avmarsjen ble det likevel gjort forsøk på motstand fra norsk side. En befalingsmann som het Anders Torkildsen vitnet i rettsaken: *"at der han først var på Birdal hadde han 120 Mand hos sig, men forstak sig uden 2 Jemter. Siden ble han 1 000 Mand stærk og derover og droge til Lexdal"*. Birdal er trolig Bjørdalen, som er en trang og bratt dal ca. 3 km nordøst fra Stjørdal sentrum, ypperlig egnet for bygging av forsvarsverk. Trolig hadde Torkildsen kommet seg over Stjørdalselva ved Hofstad. Med kun 120 "amatører" ville det ha vært selvmord å ta opp kampen. Torkildsen søkte derfor hjelp fra Trondheim, som naturlig ville komme til Leksdalen.

Felttoget beveger seg oppover dalen

Mønnikhovens felttog oppover dalen ble sett på med undring og skrekk. Alle hadde rømt fra sine gårder, og satt oppe i åssidene og fulgte med. Spørsmålene var selvfølgelig: *"Vil soldatene gå forbi vår gård"? "Vil de brenne ned gården"*? Det fortelles at det var styggvær med øsregn og vestavind, slik at felttoget hadde store problemer med å holde oppe farten. For kvinnfolkene og ungene i toget var dette noe annet enn de solvarme slettene de kom fra. Det ble derfor til at toget gjorde flere mindre stopp på gårdene oppover, hvor de foretok plyndring av det som var igjen. Det meste hadde nok bøndene fått gjemt unna. Mønnikhoven brant ikke ned gårdene på selve Stjørdal eller opp mot Hegra. Trolig var han engstelig for at det ville hisse opp bøndene til fysisk motstand.

Stjørdalingene forskanser seg øst av Hegra

Utpå ettermiddagen kom nederlenderne til Leirfald i Hegra. Her hadde den norske kapteinen Cristopher Krogsdal bygd forskansninger. Men disse var naturlig rettet østover mot Sverige, hvorfra fienden var ventet. Ingen forberedelser var gjort vestover. Ingen hadde forutsett at fienden kunne komme den veien. - Det kom til mindre skuddvekslinger, men de norske soldatene måtte snart rømme, - og Mønnikhoven brant ned alle tre Leirfaldgårdene. Trolig var det en straffereaksjon og et varsel til andre som ville forsøke å gjøre motstand. Siden det var vedvarende øsregn og styggvær, kan en undre seg på hvordan felttoget så lett kom seg over elva Forra, som vi vet vokser seg stor og stri ved nedbør. Det er naturlig å tro at de norske styrker hadde fjernet både broer og båter.

Historikere vil ha det til at norske styrker hadde forskanset seg på andre siden av Forra, ved Einang og Kil. Her var det en skanse, og stedet ligger naturlig til som forsvarsplass. Her blir dalen trang, og tvinger en fremrykking mellom fjellsiden og den store Stjørdalselva. Lokallhistorikere fra dalføret mener at dette ikke er rett. Dels fordi det ikke var noen skanse ved Einang så tidlig, og dels fordi stedet er uegnet for å møte angrep nedenfra (vestfra). Sistnevnte påstand fra trønderne kan jeg ikke se holder mål. Den er helt akademisk og synes å være et argument innenfor flere forsøk på å så tvil. Vi skal huske at ettertiden ikke har sagt så mye pent om trøndernes innsats. Det er naturlig at lokale historikere fra dalføret forsøker å rettferdiggjøre sitt skyldfolk. Påstanden om at Einang ikke er egnet, virker noe underlig. Einang er da vitterlig en av innfallsportene til den trange Stjørdalen og ypperlig egnet strategisk sett. Det burde vært mulig å stanse nederlenderne da de krysset den store og strie Forra-elven.

Mislykket angrep

Trønderne har i ettertid hevdet at Mønnikhoven tok inn på Einang og Kil om natta, hvorpå norske bønder gjorde et mislykket angrep mot gårdene. Det hevdes at Fredrich Nahen hadde

kommet fra Sul og bygdene nordpå med en styrke på 300 bønder til hest. Dalføret i seg selv hadde trolig samlet ca. 500 mann, og med de styrker som etter hvert kom til fra sør og nord, antar man at den samlede bondehæren var ca. 1 500 mann. Stjørdalen som dalføre hadde et sted mellom 2 000 og 3 000 innbyggere, hvorav de fleste hadde rømt til sæters. Sten Bilde hevder at flere av disse ikke var av de raskeste til å komme de andre til unnsetning, men tenkte mer på å bevare sitt eget gods og gull. I en annen beretning heter det at bøndene nektet å storme gårdene, og rømte slik at det var bare 14 ryttere igjen. De ulike beretninger er trolig ikke like objektive, men farget av skyldspørsmålet. Det som ble avgitt som forklaringer under rettsaken mot stjørdalingene bærer preg av å berge egen rygg. De ansvarlige "offisielle og militære ledere" forsøkte å skyve fra seg ansvaret og legge skylden på bøndene for at det gikk så dårlig. - Fogden i Stjørdal forsøkte i sin rettsforklaring å forsvare og unnskyldte bøndene ved å si: "*dog at det var Regnveir og bøssene vilde ikke af*". Det hevdes at bøndene var dårlig utrustet og at de anså det som selvmord å angripe en profesjonell styrke utrustet med musketter. Det er vel forståelig nok, men ved hjelp av naturens egne våpen og forsvarsverk, burde kanskje 1 500 - 2 000 lommekjente herdete naturmennesker ha klart å stanse et felttog bestående av "*flatlandsfolk*" og kvinnfolk, og som trolig var slitne etter sjøreisen.

Mønnikhoven brenner gårder oppover dalen

Bøndene ville ikke følge etter Mønnikhoven, som dagen derpå dro til fjells ved Øverkil, og fulgte den gamle ferdслеia over fjellet til Meråker. Bøndene skyldte på matmangel. De 12 gårdene som ble brent oppover dalen var begge Florgårdene og Hegset, samt alle 10 gårdene i Meråker. Disse ble alle fritatt for bøter ved rettsoppgjøret etterpå, sammen med Vikan, Einang, Kil og de tre Leirfaldgårdene.

Rettsoppgjøret

København mottok meldingen om Mønnikhovens gjennombrudd i Stjørdalen samtidig som ryktet tilsa at skottene hadde lidd nederlag i Kringen. Kongen og myndighetene i København ble derfor meget rasende på trønderne. Det var enkelt å dra sammenligninger. En kan derfor si at gudbrandsdølenes bedrift kom stjørdalingene til skade. Trønderne vil selvsagt ha det til at det var to vidt forskjellige "kamper". Jon Leirfall skriver blant annet at trønderne ble stilt opp mot 800 krigsøvede topputrustede elitesoldater, mens dølene angrep 300 dårlige utrustede soldater fra bakhold, og gjengir historikeren Trygve Mathisens utsagn: *"Ille var det, det er sant. Det er i alle tilfelle neppe tvil om at både samtiden og etterslekten har vurdert begivenheten på en måte som har vært urettferdig mot trønderne"*. - Dette inneholder selvsagt en viss sannhet, men at en i Trøndelag henviser til at gudbrandsdølene vant fordi de brukte 'bakhold', vitner igjen om litt bortforklaringer, samt forteller like meget om den tafatte strategien trønderne la opp til. Den trange Stjørdalen har tross alt like mange muligheter for bakholdsangrep som Gudbrandsdalen. Og i en krig finnes ingen regler om krigføring. Bakholdsangrep er en naturlig del av strategien.

Jämtlendingene fikk sterk kritikk

På herredagen i København sommeren 1613 ble det et hardt oppgjør med jämtlendingene som ikke kom trønderne til unnsetning. De ble dømt til å miste odelen sin, og det gamle privilegiet de hadde om halv skatt ble opphevet. - Sten Bilde ble tiltalt for feil og forsømmelse under krigen og fradømt sitt embete. Han fikk også en stor bot. Andreas Austlid skriver i *"Sinklar-soga"* at Sten Bilde ble dømt fredløs og flyktet til noen venner i Danmark. Han ble etter en stund pågrepet og satt i fengsel. Bøndene i Stjørdal, Skogn og Verdal fikk en generell dom for sin manglende innsats og motstand, spesielt at de ikke hadde angrepet Mønnikhoven ved Einang og Kilgårdene. Kun de som kunne bevise at de ikke kunne lastes for sin innsats slapp unna. Det var f.eks de som var gamle og syke, eller hadde fått brent ned sine gårder, eller gårder hvor kun enker satt igjen med barn.

Dommen

Domskommisjonen dømte alle til 8 ørtunger og 13 mark. I tradisjonen heter det at hver gård ble dømt til å betale to kyr, hvilket skulle tilsvare verdien av bota. Og det var ikke bare bonden og gården i seg selv som ble dømt, men husmenn, sønner og tjenestegutter fikk samme bot. Fra trønderhold må nok dommen sies å være hard og urettferdig, da det i domspremissene heter: *"Mønnikhoven kom med et ringe antall Krigsfolk"*, og at bøndene var tre ganger så mange. Alle unnskyldninger vedrørende dårlig bevæpning, regnet som gjorde det umulig å skyte, og mangelen på mat, ble ikke tatt til følge av domstolen. Hadde bøndene gått på, ville nok Mønnikhoven blitt slått, heter det. Det var *"en modvillig og grov Forseelse"*, bøndene hadde gjort seg skyldig i.

Motsetning mellom by og land

Dertil oppstod det et annet forhold som gjorde sitt til at utfallet ble som det ble til slutt, nemlig den store motsetningen som oppstod under rettsoppgjøret mellom bøndene og borgerskapet (embetsvelde / offiserer). Det er helt klart at Sten Bilde og offiserene søkte å minske sitt ansvar ved å legge skylden mest mulig på bøndene. Borgerskapet i Trondheim gjorde sitt beste for å forsvare Sten Bilde, som var svært populær fordi han hadde latt "byfolket" slippe billig fra krigsforberedelsene. Dette var ikke første gangen byfolket sviktet.

Flere episoder gjennom historien har vist et markant skille mellom by og land når det gjelder villighet og evne til å forvare seg selv, sitt land og sin selvstendighet. Det er en kjensgjerning at innbyggerne i Trondheim sviktet bøndene og Olav Engelbrektsson under striden om nasjonal selvstendighet og innføringen av reformasjonen i 1536. Da bøndene senere holdt ut mot danske og svenske inntrengere på slutten av 1500-tallet, var det byfolket i Trondheim igjen som sviktet ved å undertegne papirer med troskap ovenfor utlendingene og fienden. Når det er sagt kan det muligens hevdes at byfolket aldri har hatt særlig valg. Handel var det primære – med hvem kanskje det sekundære.

For ytterligere å sette forholdet mellom by og land inn i et perspektiv, er det interessant å gjengi hva Thomas Michell – som var britisk generalkonsul i Norge – skrev i 1886 hva gjaldt innsatsen til Sten Bilde. (sitat): "Sten Bilde ble senere stilt for retten og straffet for påståtte forsømmelser ved at han ikke slo fienden tilbake, og en viss aktsomhet er derfor nødvendig når man vurderer de offisielle klagemål som borgermesteren og lagmannen anførte mot bøndene ved denne anledning, som lød som følger: *"Hvordan kan vi føre en krig i dette landet med bønder? Se bare på hvordan de opptrådte ovenfor soldatene"*. Sten Bilde bekreftet at lagmannen måtte *"ride og gå rundt hele natten for å bringe disse bønder og vriompeiser til orden; likevel kan man ingenting oppnå med dem, siden de ikke holder stand, men legger på flukt så snart de ser fienden"*. Bilde hevdet til sitt forsvar: *"Jeg gjorde mitt beste, med aktsomhet, i henhold til de råd og midler som var til rådighet, og i henhold til det som var mulig å oppnå med disse bøndene. Gud trøste og hjelpe dem som ikke har annet å støtte seg til enn bønder ved slike høve"* (sitat slutt). – Dette syner vel med all tydelighet at noen forsøkte å skyldte på andre.

Motstanden mot danskestyret

Når alt dette er sagt må en huske på at Trøndelag ikke følte rikssammenhengens så sterkt. En kan helt fra vikingtiden følge de trønderske bygders sterke vilje til selvstendighet og ønske om å styre seg selv på alle måter. Det har dertil alltid vært sterke sympatier i Trøndelag ovenfor Sverige gjennom det intime forholdet til Jämtland. Det var tross alt i Trøndelag at

motstanden mot danskestyret og reformasjonen holdt seg lengst. Danskene ble sett på som fiender, og dansk kongens kriger som noe uvedkommende. Når så Mønnikhoven hadde dratt gjennom trønderbygdene og spart gårdene, så syntes trolig stjørdalingene at de hadde sluppet billig fra det. Det var ingen grunn til å sette liv og eiendom i fare ved meningsløse angrep bare for å forhindre nederlenderne å komme videre til Sverige. Dette er selvsagt en forklaring, slik Jon Leirfall analyserer det hele. -

Paradoks

Men det er også en motsatt forklaring, som taler mot bøndene og trønderne generelt. Nemlig det faktum at det pågikk en aggresjon og taktikk fra svensk side som hadde til hensikt å sikre frie veier til havet. Dette var som tidligere nevnt hele årsaken til Kalmarkrigen, som både skottetoget og Mønnikhoven var en del av. Ved å slippe leietropper igjennom til Sverige, var det et bidrag til å styrke den totale svenske styrken, som siden kunne komme innover nettopp Trøndelag. En skal her huske på at mens dette pågikk, hadde den svenske hærføreren Baltzar Beck herjet i Jämtland med drap og plyndringer. Hele bygder ble brent, og folk måtte flykte. Flere av disse rømte over til Trøndelag, og kapteinene Anders Ørum og Fredrich Nahen sier i et brev at det var flere jəmter i bygdene under Mønnikhovens gjennommarsj, og nevner sågar at enkelte jəmter deltok i kampene.

Med bakgrunn i disse flyktningene - og svenskenes herjeringer i Jämtland, burde trønderne skjønne at svenskene hadde som hensikt å trenge på fra øst for å sikre seg *veien til havet*. Derfor virker det noe ulogisk å frivillig slippe igjennom bestilte leiesoldater som skulle slutte seg til svenskene som var hovedfienden. - Det ville i andre omgang kunne bety et kommende forsterket angrep fra øst som ingen hadde muligheter til å stoppe. At nordmennene ventet angrep fra øst vitner alle forhugninger og skanser om, samt utplasseringen av tropper langs svenskegrensen. Det er derfor noe merkelig at de som passer på mot angrep fra Sverige, så enkelt og liketil slipper igjennom forsterkninger til fienden. Trønderne visste fra Kalmarkrigens utspring i sør - hvor Trøndelag også hadde sine sønner - at svenskene var ute etter en "*sjøvei*" - og at den smale stripen fra svenskegrensen til Trondheimsfjorden kunne bli et naturlig mål. Dette til ettertanke når en skal bedømme og/eller forsvare trøndernes innsats i Kalmarkrigen i Midt-Norge.

I sin sammenligning mellom Kringen og Stjørdalen har noen hevdet at gudbrandsdølene vant sitt slag gjennom et såkalt "tømmervelt". Det er trolig ikke riktig - da det med stor sannsynlighet ikke var noe "tømmervelt" tilrettelagt i Kringen. Når skulle de fått tid til det?

Det som trolig har skjedd, er mindre "tømmervelt" foran og bak, underforstått der dumpa i dalsøkket begynner og slutter, for dermed å vanskeliggjøre retrettmulighetene langs stien. Det sperret skottene på en måte inne, og de ble tvunget til å klatre over og inn i skogen, hvor nordmennene lå i skjul og ventet. Det ble med andre ord et regelrett bakholdsangrep. Stattholder Enevold Kruse, som oversendte sin skriftlige beretning om slaget til kongen ca. 3 uker etter slaget, datert den 17. september, nevner ikke med et ord noe tømmervelt.

Heller ingen andre beretninger vitner om at større tømmervelt hadde funnet sted. Ikke engang i Sinclairvisa eller Dølavisa nevnes tømmervelt. Oberst H. Angells meget seriøse verk om Sinclair i forbindelse med 300-års minne i 1912, skriver følgende vedrørende påstanden om at et tømmervelt knekket skottene: (sitat) "*Mange maa ha været saa ivrige for at forringe gudbrandsdølenes dyktighet baade i planlæggelse og utførelse av overfaldet at de har søkt at reducere hele kampen til en slik "nedkjøren med stok og sten".*" (sitat slutt). Påstanden om avgjørende tømmervelt, er derfor trolig kun fyrt oppunder av de som helst så at dølene ikke fikk anerkjennelse - og at hvem som helst kunne ha klart seg likeledes ved et slikt "knepp".

Tallenes tale

Mønnikhovens totale felttog:	1 200
Antall nederlandske soldater:	900
Antall drepte nederlendere:	Ukjent
Trøndere som skulle stoppe Mønnikhoven:	1 500
Trøndere som mistet livet:	Ukjent
Brente gårder gjennom Stjørdalen:	12

Hva skottetoget og Mønnikhoven etterlot seg av tragedier er ikke lett å anslå. Vi vet fra oppgjørprotokoller i Trøndelag hvordan Mønnikhoven brente gårder. Men vi vet lite om plyndring, voldtekt og drap forøvrig.

Videre sammenligning mellom innsatsen i Kringen og i Stjørdalen

For å rettferdiggjøre trøndernes innsats - eller rettere sagt mangel på innsats - fremhever ofte trønderne i sine "forsvars skriv" vedrørende Kalmarkrigens norske innsats følgende. (Sitat fra Jon Leirfall): "*Det er en ting som historieskriverne ser ut til å ha oversett, når det gjelder å sammenligne det som skjedde med de to hæravdelinger. Både mengdemessig og kvalitetsmessig var det stor forskjell på skottene og nederlenderne. Oberst Ramsay's og Sinclair's avdeling var neppe på stort over 300 mann, mens Mønnikhoven hadde 8 - 900 med seg - i enkelte bøker står det hele 1 200 mann. Forvekslingen skyldes trolig at det var ca. 900 leiesoldater og 300 andre, skyssfolk, kvinner og barn. Soldatvervingen i Skottland skjedde mot kongens vilje og ble til slutt stoppet av myndighetene. Skottene ved Kringen var en uøva hop av tvangsverva folk - fanger tatt ut av fengslene, landeveisrøvere og landstrykere. Våpen var det dårlig med, for det var meningen at de skulle utrustes når de kom frem til Stockholm. Mønnikhovens folk som kom igjennom*

Stjørdalen derimot, var de beste yrkeskrigere som fantes i Europa, leiesoldater som i årevis hadde deltatt i de store krigene der nede. Han hadde fått støtte av myndighetene i Nederland da han verva soldatene, og avdelingene var satt opp krigsmessig med tung utrustning, 600 av dem hadde musketter, det vil si de tyngste geværene som den gang fantes". (Sitat slutt).

En slik vurdering er forståelig nok - og inneholder sikkert korrekte påstander - men at de profesjonelle historikerne har

oversett dette er en drøy påstand. Trolig viser det heller at historikerne har vurdert styrkene og deres relaterte innsats annerledes enn en patriot blant lokalbefolkningen i Stjørdalen.

Selvstendighet og nasjonalfølelse

Stjørdal ble kontinuerlig utplyndret som et resultat av stadige hærvinger til og fra Sverige. Gudbrandsdalen på sin side hadde ikke de gjentakende vandringene gjennom sitt dalføre, og så mer eller mindre på alle som forstyrret dagliglivet som "fiender". I motsetning til Gudbrandsdalen - som alltid har ligget skjermet - har Trøndelag vært en evig kamparena gjennom historien. Ikke bare har denne smale stripen vært en naturlig vei til og fra "stormakten" Sverige - som mer enn noen annen nasjon i Nord-Europa har yndet å være "stor" - og gjennom det stadig ligget i krig med noen. Sveriges stormakt sluttet for alltid i 1718 da Trøndelag igjen spilte en avgjørende rolle, nemlig med Armfeldts mislykkede felttog hvor 4 273 soldater ble liggende igjen i en krig uten kamper.

Så vel trønderne som gudbrandsdølene har alltid stått for selvstendighet, og har heldigvis alltid hatt vanskelig for å akseptere "det nye". Denne konservatismen skyldes trolig deres sterke stilling blant "hovene" fra vikingtiden. Nord-Trøndelag har gjennom sitt frodige spiskammer og korte vei til Sverige vært ufrivillig vertskap for utallige felttog som gjennom sin selvtekt har lagt gårder i ruiner. Ingen annen landsdel i Norge har trolig lidd mer enn Nord-Trøndelag - og spesielt bygdene rundt Stjørdalen. Men trønderne har stått på og bygd sine bygder opp igjen gang på gang.

Det typiske for gudbrandsdølene ligger i deres evne til å samles til motstand mot enhver inntrenger. Dette går igjen gjennom historien fra de store vikinghov og like frem til annen verdenskrig. Gudbrandsdalen har ofret alt for sin tro og sine mål, og det ligger en latent offervilje i bygdene. Dette gjenspeiler seg i sagnet som har gitt sitt navn til Gudbrandsdalen. En konge i dalen ofret sin egen sønn, som het Brand, til gudene. Derfor navnet Gudbrand. For trønderne går det en linje gjennom Trøndelag, fra bøndenes oppstand mot Olav den Hellige på Stiklestad i 1030 og til bøndenes kamp mot EU i 1993. Forklaringen ligger i stor selvstendighets- og nasjonalfølelse, selv om det har kostet dem dyrt på alle måter.

Hvorfor valgte trønderne en defensiv holdning

Til slutt vil jeg ta med et forhold som kan forklare trøndernes reaksjonsmønster, og som jeg ikke kan se er nevnt i "Liv og lagnad", hvilket jeg synes er bemerkverdig.

Gustav Adolf besatte Jämtland og Härjedalen som følge av en trussel i en proklamasjon til de norske bønder i mars 1612, som ennå hånlige avviste tanken om å skille seg fra Danmark, og hadde gått kraftig til angrep på landområdene ved svenskegrensen. I sin proklamasjon tilskriver Gustav Adolf ansvaret for krigen på dansk kongen, "*hvis mål*", skrev han - "*var krig og blodutgytelsene, og som hadde forvoldt, truet og tvunget både hans avdøde far og ham selv til å gripe til selvforsvar*". Gustav Adolf minnet nordmennene om hvordan Sverige og Norge fra de eldste tider hadde vært bundet sammen av slektskap i arv og språk, og hvordan de bånd som burde forene nordmenn og svensker tross alt var nærmere og

Gustav Adolf

mer naturlig enn noe som kunne forene nordmenn med dansker, og hvordan selv geografiske forhold lot til å bære vitnesbyrd om at det var skjebnens vilje at Norge og Sverige skulle være forenet. Den vidtskuende unge monarken oppfordret derfor nordmennene til å underkaste seg ham som deres herre og konge, og lovet å fastholde alle deres rettigheter og privilegier, og å gjeninnsette restene av den gamle adelen i Norge i deres rettmessig posisjoner. - I følge Thomas Michells kilder fra 1886 fikk dette etter hvert den ønskede virkning i både Jämtland og Härjedalen. Hvorfor skulle den da ikke også få sin virkning nedover Stjørdalen? Rettigheter og privilegier gjennom adel kunne lyde forlokkende på noen og enhver, spesielt når skyldfolket noen mil på andre siden av kjølen gikk god for svenskekongen. Dette er etter min mening hovedårsaken til trøndernes defensive holdning ovenfor Mønnikhovens felttog. Det overrasker meg at dette ikke er omtalt fra trønderhold i ettertidens analyser isteden for å bortforklare begivenhetenes gang via kamptaktiske og strategiske forskjeller.

Sluttkommentar

Gudbrandsdølenes innsats ble en viktig inspirasjon for hele nasjonen, og sagnene ble et bindeledd mellom folket. Slaget i Kringen og trøndernes møte med Mønnikhoven i Stjørdalen var på hver sin måte kun mindre enkeltepisoder i en stor politisk sammenheng. Likevel ble resultatet en nasjonal vekkelser, og var de første virkelige skrittene mot 1814 og 1905.

(Tegninger: Amund Hagen, Oppdal)